

Історіографія, джерелознавство, археологія

ББК Т4(2)253.110.1Т

**ЕТАПИ ВИВЧЕННЯ ЗООМОРФНОЇ ПЛАСТИКИ
ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ***А.І. Вінниченко., Н.Р. Темірова***АНОТАЦІЯ**

У статті аналізується наукова література, присвячена трипільській зооморфній кераміці. На кінець ХХ ст. відомо близько 1104 зооморфні фігурки. Увага акцентована на досягненнях і принципових відмінностях творчого доробку радянських і сучасних науковців, визначені дискусійні питання щодо трипільської кераміки. Радянська література мала в основному описовий характер і містила інформацію переважно про зовнішні ознаки пам'яток. Для сучасного періоду характерні дослідження, в яких зосереджена увага не тільки на технічних властивостях зооморфних пам'яток, але й на інтерпретації їхнього призначення в житті трипільського суспільства.

Ключові слова: трипільська культура, зооморфна пластика, кераміка, етапи розвитку, історіографія.

Одним з основних питань у галузі дослідження трипільської культури, яке привертає увагу вчених, є питання про трипільську кераміку, адже саме вона становить своєрідний феномен трипільської культури. Протягом часу це питання залишалося дискусійним. У сучасній історіографії, присвяченій трипільській культурі, подаються різні погляди на проблему виготовлення різних типів кераміки, їх класифікацію, проблему інтерпретації орнаментів. Вивчення та аналіз різних теорій і думок дає можливість вибрати серед них найбільш достовірні і обґрунтовані, що в свою чергу, допомагає якнайточніше вирішити нез'ясовані факти стосовно трипільської гончарної справи. Зооморфна тематика в трипільській кераміці є поширеним явищем і представлена фігурками тварин і птахів, зооморфним посудом, розписом на кераміці [1].

Історіографічні аспекти щодо трипільської зооморфної пластики можна знайти в праці В.І. Балабіної, присвяченій вивченню зооморфної теракоти. На початку вміщений розділ, в якому показаний доробок попередників від початку ХХ ст. Значна інформація щодо досліджень трипільської культури міститься у «Енциклопедії трипільської цивілізації», де характеризуються основні досягнення, зокрема згадуються і дослідження стосовно зооморфної пластики. Безпосередньо праць, присвячених вивченню історіографії трипільської зооморфної пластики, не існує [2].

Мета даної розвідки полягає в аналізі поглядів науковців різних поколінь на трипільську зооморфну кераміку. Джерелами статті послужили праці радянських і сучасних дослідників, присвячені цій проблематиці, – монографії, наукові статті, автореферати дисертацій.

Тему трипільської керамічної справи висвітлено в багатьох працях істориків і археологів, як радянського періоду, так і сучасності. Серед перших слід назвати роботи В.Хвойки, який став першовідкривачем трипільської культури, а також таких дослідників, як Н.Н.Веселовський, К. Гадачек, В.Дмутреску, Є.Ю.Кричевський, Т.С. Пассек та інших, які висвітлювали перші відомості про трипільську кераміку. Також слід відзначити праці А.П.Рогожевої, яка написала першу і поки що єдину узагальнюючу працю з трипільської антропоморфної пластики. Перше узагальнення з

зооморфної пластики належить В.І.Балабіній, яка зробила вагомий внесок в її вивчення [3].

Дослідження трипільської зооморфної пластики почалися з першої половини ХХ ст. і були представлені, в основному, одиничними публікаціями зооморфних фігурок (або окремих предметів), знайдених на пам'ятниках Болгарії, Румунії, Молдавії і України. Крім того, існують публікації, які стосуються висвітлення колекцій зооморфної пластики, що зберігається в музеях Румунії, Словаччини [4].

Серед ранніх робіт по зооморфній пластичі слід виділити статтю Е. Цегак, в якій автором було досліджено різноманітну пластику трипільля зокрема і зооморфну. Автором з'ясовано, яких саме тварин зображають ті чи інші фігурки (а саме – волів, баранів, овець і навіть коней). Вперше з усього масиву фігурок було виділено ті, що зображають детально, і ті, що схематично. К.К. Маєвський підтверджує висновки Е. Цегак і пов'язує зооморфні статуетки з культом родючості. Дослідник вперше намагається співвіднести реальні частини тіла тварин з їх трипільськими теракотами. Заслуга К.К. Маєвського полягає і в тому, що він розділив трипільські зооморфні фігурки на п'ять груп відповідно до їх розмірів. Визначною працею є стаття В. П. Кравця, в якій на основі використання зооморфної пластики вперше реконструюваний безколісний транспорт трипільців за допомогою співставлення трипільських «санчат» і фігурки бовіна (бика) з розписом, який імітує упряж [5].

Важливою, особливо для інтерпретації трипільських зооморфних фігурок, є робота С.М. Бібікова. Він вперше розглянув зооморфну пластику на широкому фоні, та спів ставив її з іншими, аналогічними, матеріалами ранніх землеробських культур Європи, та відмітив, що повторюваність певних фігурок тварин, може свідчити про зв'язок культури трипільля з іншими європейськими культурами. С.М. Бібіков також пов'язує зооморфні фігурки з культом родючості, але обмежує їхню значимість до збільшення поголів'я. На думку С.М.Бібікова, чисельна перевага фігурок биків, вказує і на поширення цієї тварини в господарстві, і на її культове значення. Дослідник відмічає, що всі трипільські зооморфні фігурки відображали винятково домашніх тварин [6]. С.М. Бібіков також займався дослідженням і зооморфних зображень на посуді трипільців. Зокрема, він розділив зооморфні зображення на три групи за стилем виконання: перша – наділені реалістичними рисами, дещо ускладненими стилізацією чи схематизацією рисунка; друга – умовно-реалістичні, з сильними ознаками схематизму, виконані переважно у стрічковому стилі. Не слід проводити чітку межу між двома згаданими групами зображень. Обидві вони беруть свій початок у реалістичному образі, обом притаманні такі деталі, як піднятий круп тварин, передані дугою хвіст і задні лапи. Третя – вкрай стилізовані теріоморфні фігури [7].

Зооморфні мотиви в розписі посуду досліджував і В.Г. Збенювич, присвятивши цьому питанню окрему статтю. Він дійшов висновку, що більшість зооморфних зображень виконана схематично, зберігають стрічковий силует, без промальованих деталей. Крім того, В.Г. Збенювич виокремив два різновиди колористики зображень: а) монохромні чорні зображення та б) чорні контурні зображення, залиті всередині червоною фарбою. Перша група зображень притаманна пам'яткам всього західного ареалу культури Кукутень-Трипільля і є більш ранньою. Керамічний матеріал другої групи трапляється в більшості на пам'ятках Молдови та Румунії та датується фазою Кукутень В2, тобто є більш пізньою [8].

Певний внесок у вивчення зооморфної пластики трипільля зробили такі дослідники, як Є.Ф. Патокова та Т.А. Попова. Є.Ф. Патокова у статті, присвяченій зооморфній пластичі Усатово-Великого Куяльника, дійшла висновку, що зображення тварин мали економічне значення і тому отримали відображення в мистецтві (зокрема це стосувалося зображення биків, які на думку автора були поширені в господарстві трипільців). Т.А. Попова, досліджуючи поселення Поліванів Яр, виділила декілька

типів зображення биків на території культури, а також за її межами. Авторка також приділила увагу аналізу археологічного контексту фігурок [9].

Першим узагальненням, присвяченим вивченню трипільської зооморфної пластики, стала праця В.І. Балабіної, яка вийшла наприкінці 1990-х років. Автором зібраний і систематизований увесь матеріал, який накопився протягом сторічного дослідження зооморфної пластики. Робота цінна не тільки узагальнюючим характером, але і тим, що вперше була створена систематизація фігурок, система їх опису та типології. У праці міститься інформація про розташування зооморфної пластики в комплексі, їхню стилістику, функції. Велику увагу авторка приділяє проблемі інтерпретації зооморфної фігурної пластики. В монографії досліджено такі технологічні аспекти зооморфної пластики, як хронологічні особливості в моделюванні окремих частин тіла, випал, принцип ліплення, обробка поверхні. В.І. Балабіна також запропонувала чотири функціональні групи зооморфної пластики, які відрізняються за зовнішніми ознаками та призначенням [10].

Досить ґрунтовними є праці сучасних дослідників трипільської культури М.Ю. Відейка та Н.Б. Бурдо. Проблеми зооморфної пластики присвячені розділи декількох їхніх праць. Наприклад, у роботі «Трипільська культура. Спогади про золотий вік» дослідники описують зооморфну пластику з огляду на її призначення. Вони вважають, що фігурки зображували тварин, які були священні для трипільців і тому брали участь у різноманітних ритуалах. Саме це і знайшло відображення в розписах на посуді, глиняній пластині та фігуративній кераміці. М.Ю. Відейко та Н.Б. Бурдо виділяють декілька видів зображень тварин, а саме овінів, бовидів, свиней, оленів та ведмедем. Крім того, подається опис мальованої пластики, на якій зображено тварин, яка використовувалась для жертвоприношення. Як свідчення участі фігуративної пластики у ритуальних обрядах дослідники подають відомості про їхнє оздоблення стрічками, візерунками. Важливим у праці є проведення паралелі між такими ритуальними обрядами трипільців і давніх слов'ян [11].

У іншій праці М.Ю. Відейко розглядає трипільську зооморфну пластику, як свідчення господарського життя трипільців. Дослідник описує наявну пластику та через аналіз її кількості робить висновок який вид тварин був популярним, зокрема він повідомляє, що на першому місці стояли бики та свині, менш популярними були вівці та кози [12].

Окремий розділ своєї праці розгляду зооморфної теракоти присвятила Н.Б. Бурдо. Вона також інтерпретує пластику, як відображення священних тварин, яка призначена для жертвоприношення. До образу жертвних тварин дослідниця відносить мальовані зображення, особливо з хвостами – рослинами. При аналізі пластики Н.Б. Бурдо часто провидить паралелі з культурами інших регіонів, як то Месопотамії, давньої Ассирії та регіонами Малої Азії, більш пізніми культурами в давній Греції, Єгипті тощо, де зустрічаються схожі елементи ритуальних обрядів з використанням зооморфної пластики. Крім того, дослідниця аналізує тваринний орнамент на посуді, доходячи висновку, що найпоширенішим був так званий зміїний орнамент. Н.Б. Бурдо вважає, що зміїні ранньотрипільські орнаменти можна розглядати як сюжет відображення нескінченного руху у просторі Всесвіту [13].

У статті Н.Б. Бурдо, присвяченій зооморфній пластині, колективній монографії «Давня кераміка України» наводиться узагальнені описи пластики та її характеристика, яка ґрунтується на праці В.І. Балабіної. Дослідниця вказує на хронологію пластики та на її класифікацію. Крім того, в статті подано інформацію про методику оздоблення фігуративної зооморфної пластики [14].

Отже, трипільській зооморфній пластині приділено менше уваги порівняно з антропоморфною. Це може бути пов'язане із значно меншою кількістю зооморфної теракоти. Щодо етапів вивчення, то на початковому етапі, на початку ХХ ст.

дослідники переважно описували знайдену пластику, її характеристики з огляду на склад, техніку виготовлення, територіальне розміщення. Кераміка розглядалась як свідчення господарського життя трипільців. Це було пов'язано з орієнтованістю на вивчення економічного аспекту трипільської діяльності. В більш пізні роки дослідники почали звертати увагу на ідеологічне навантаження, яке несла в собі трипільська зооморфна кераміка. Починають робити припущення щодо зв'язку кераміки з традицією ритуального жертвоприношення і ця думка є домінуючою на сьогоднішній день. Дослідження пластики тривають і до сьогодні, але вони здебільшого представлені окремими статтями чи розділами в монографіях.

В історії вивчення трипільської кераміки простежується чітка тенденція: на початку дослідники зосереджували увагу на технічних характеристиках кераміки, переважно досліджуючи способи виготовлення виробів, їхню класифікацію та систематизацію. Надалі науковці більше орієнтуються на аналізі раніше зроблених висновків, пошуці нових ідей та на інтерпретації значення трипільської зооморфної пластики.

У вивченні трипільської кераміки виникли певні дискусійні моменти. Вони стосуються проблем класифікації керамічних виробів, призначення пластики, але найбільші різночитання викликає питання про продовження традиції трипільської керамічної справи. Більшість науковців зазначають недостатню кількість доказів на користь думок про наслідування трипільської керамічної справи та трипільських знакових систем. Література, присвячена трипільській кераміці, представлена статтями та окремими розділами в монографіях, ґрунтовно узагальнені праці – рідкість серед наукових праць з даної теми. Тому на сучасному етапі важливо зосередити увагу на створенні сучасної узагальнюючої праці з історії виникнення, еволюції, світоглядного наповнення зооморфної кераміки трипільців.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется научная литература, посвященная трипольской зооморфной керамике. На конец XX в. известно 1104 зооморфные фигурки. Внимание акцентировано на достижениях и принципиальных различиях творческого наследия советских и современных ученых, определены дискуссионные вопросы в сфере изучения трипольской керамики. Советская литература характеризуется в основном описательным характером и содержит информацию преимущественно о внешних признаках памятников. Для современного периода характерны исследования, в которых сосредоточено внимание не только на технических характеристиках зооморфных памятников, но и на интерпретации их предназначение в жизни трипольского общества.

Ключевые слова: трипольская культура, зооморфная пластика, керамика, этапы развития, историография.

SUMMARY

In this article analyzed the scientific literature about Tripoli zoomorphic ceramics. There are nearly 1104 zoomorphic figurines were funded at the end of the twentieth century. Attention concentrated on the achievements and fundamental differences between works of Soviet and modern scholars, identified debatable issue of Tripoli ceramics. Soviet literature was mainly descriptive and contained information mainly about outward signs of interest. Modern period is characterized by studies that focus not only on the technical properties of zoomorphic sights, but also on the interpretation of their purpose in trypillian's life.

Keywords: Tripoli culture, zoomorphic plastic, ceramics, stages of development, historiography.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Рыбаков В.А. Космогония и мифология земледельческого энеолита / В.А. Рыбаков // СА. – 1965. – №1. – С. 28-30.
2. Енциклопедія трипільської цивілізації. – К.: Укрполіграфмедіа, 2004. – Т.1. – 703 с.
3. Балабина В.И. Фигурки животных в пластике Кукутени - Триполья. – М.: Старый сад, 1998. – 270 с.
4. Там само. – С. 9 – 11.
5. Балабина В.И. Фигурки животных в пластике Кукутени-Триполья. – М.: Старый сад, 1998. – С. 11-12.
6. Бибииков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре: К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы / С.Н. Бибииков. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1953. – С. 241-246.
7. Бібіков С.М. Теріоморфні зображення в орнаментиці Трипілья // Археологія. – К., 1989. – №2. – С.7.
8. Збенович В.Г. Зооморфные мотивы в росписи керамики культуры Триполье-Кукутени // Археологія. – 1998. - №4. – С. 68 – 73.
9. Патокова Э.Ф. Изображение животных на памятнике Большого Куяльника – Усатово / Э.Ф. Патокова // МАСП. – Вып. 1. - 1957. – С. 34 – 40.; Попова Т.А. Зооморфная пластика на керамике трипольского поселения Поливанов Яр / Т.А. Попова // Научная сессия, посвященная итогам работы Института этнографии АН СССР (Ленинградское отделение) за 1966 г.: Тез. Доклада Л.С. – 1967. – С. 42 – 44.
10. Балабина В.И. Фигурки животных в пластике Кукутени-Триполья. – М.: Старый сад, 1998. – 270 с.
11. Бурдо Н.Б. Трипільська культура. Спогади про золотий вік / Н.Б.Бурдо, М.Ю. Відейко. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 296.
12. Відейко М.Ю. Шляхами трипільського світу. – К.: Наш час, 2007. – С.111-112.
13. Бурдо Н.Б. Сакральний світ трипільської цивілізації / Н.Б. Бурдо. – К.: Наукова думка, 2005. – 307 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.scribd.com/doc/50539134/WORLD>
14. Бурдо Н.Б. Теракота трипільської культури / Н.Б.Бурдо // Давня кераміка України: Археологічні джерела та реконструкції. – Ч. I. – К.: Академперіодика, 2002. – С. 82-83.